

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНА МІКРОСИСТЕМА
З КОРЕНЕМ **Bьlz-* / **Bolz-* У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ

Стаття присвячена реконструкції лексико-словотвірної мікросистеми з коренем **Bьlz-* / **Bolz-* у сфері антропонімії. Особливу увагу автор акцентує на формальних модифікаціях: різноманітній рефлексії плавного в структурі *ьlt*; асиміляції плавного; переході *л > л' > й* та ін.

Ключові слова: антропонімія, лексико-словотвірна мікросистема, етимологія.

Антропонімна лексика з коренем **Bьlz-* / **Bolz-* у слов'янських мовах, судячи з наявного в нашому розпорядженні матеріалу, належить до реліктової й малоосвоєної.

1. Реконструкція первісних, структурно не ускладнених, посл. ***Вьlза**, ***Вьlзь(ь)**, ***Вьlзо**, ***Вьlзь** можлива з урахуванням наступних фонетичних критеріїв:

а) різноманітної рефлексії сонанта *-l-* у структурі кореня, пор.: укр. *Белз* [Тернопіль: 234], *Белза* [РІ ІФ: 5, 45], *Бельза* [Горпинич: 165], *Бельз*, *Бельзюк* [Богдан: 10], ст.-рос. Матюшка Федоров сын *Болзевич*, 1668 р. [РБС: 40], (похідні) *Болзовка*, 1685 р. – назва поселення [Копии: 207], рос. *Бельзово* – ойконім у колишній Псковській губ. [RGN: I, 336], *Бэлза* – сучасне прізвище [КЛ: № 1-13, 36], ст.-пол. *Belza*, 1385 г. [Rymut: I, 28], *Maciej Bilzów*, XVI ст. [ПКГЭ: II, 306], пол. *Balz*, *Balza*, *Balzy*, *Balz*, *Balza*, *Belz*, *Belza*, *Belzo*, *Belz*, *Belza*, *Belzo*, *Bialz*, *Bilz*, *Bolz*, *Bolza*, *Bulz*, *Bulza* [SN: I, 146-562], чеськ. *Belza* [ЧП];

б) лабіалізації плавного *-л-* > *-в-*: укр. *Бевзь* [СП: 39], *Бивзюк* [КПУ Од.: 6, 164], *Бовз* [КПУ Жит.: 11, 39], *Бевз*, *Бевзо* [СП: 39], *Бевза* (запис наш), *Баєза* [ТДЖ: 179], рос. *Бевзов* (Волинськ. обл. [Анк.]), а також укр. *Беуз* [ПСС: 183], *Беуза* [КПУ Од.: 8, 282], рос. *Беузов* [КП Алтай: 2, 213], пол. *Bauz*, *Bauza*, *Beuz* [SN: I, 210, 270] і под., в яких голосний *-у-* / *-и-* < *-в-* / *-w-* (пор. пол. *Bewz*, *Biewz* [SN: I, 271, 318]). Укр. *Бевуз* [Тернопіль: 234] може тлумачитись як форма з міжвокальною епентезою;

в) реалізації плавного *-л-* > *-й-* (через стадію *-л'-*): укр. *Бойза* [ТДУ: 32], *Байза* [РІ Зак.: 2, 650], *Байзюк* [КПУ Луг.: 16, 35], пол. *Bejza, Beyza* [SN: I, 232, 271], чеськ. *Bajza* [ЧП], словц. *Bajza* [TZ Trnava: 59], *Бойза* – прізвище в закарпатських словаків, віднесене до неясних [Чучка: 213];

г) асиміляції *-л-* > *-н-*, тобто денталізації плавного: укр. *Бенз, Бенза* [Богдан: 11], *Бонз* [КПУ Хм.: 7, 431], *Бунза* [КПУ Він.: 7, 681], *Бунзо* [КПУ Дн.: 12/1, 446], рос. *Бензо* [КП Алтай: 2, 48], пол. *Banz, Banza, Banzo, Benz, Benza, Bonza, Bunz, Bunza* [SN: I, 165, 248, 425, 567]. Це явище властиве й іншим кореневим структурам зразка *тъlt*, наприклад, **Kъlz-*. Див.: [Казлова : III, 206].

В основу наведених антропонімів покладено відповідні апелютиви, які досить скупо представлені в лексикографічних джерелах. Пор., наприклад, укр. діал. *булза* ‘грудка бринзи, мамалиги, сиру, вурди; крихта’ [Бевка: 38] < **bъlza* ‘що-небудь опукле, заокруглене’ < і.-с. **b(h)el-* ‘здуватися’. До цього ж гнізда належить й укр. діал. *бевз* ‘дурень’ (с. Гриньків Івано-Франківськ. обл.; повідомив Стоцький Р.Р., 1993 р.), яке могло бути безпосереднім мотиватором у номінаційному акті.

З урахуванням названих вище та деяких інших фонетичних зрушень можна окреслити контури лексико-словотвірної мікросистеми з коренем **Bъlz-* / **Bolz-* праслов’янського рівня й відновити наступні лексичні одиниці (праантропоніми):

похідні з опорним консонантом *-k-* у суфіксальній морфемі, які реалізувалися найпродуктивніше в слов’янських антропоніміконах:

***Bъlzaka, *Bъlzakъ:** укр. *Байзак* [Горпинич: 374], *Байзака* [КПУ Од.: 6, 14], *Базака* (запис наш) < **Балзака* (абсорбція плавного), *Бивзак* [КПУ Од.: 7, 448], *Бензак, Бульзак* [Богдан: 11, 27], рос. *Байзакова* ж. [Горпинич: 11], пол. *Belzak, Bulzak, Benzak* [SN: I, 239, 248, 562], чеськ. *Bajzák* [ЧП].

***Bъlzikъ:** укр. *Бейзик* [СП: 39], *Бельзик, Бензик* [Богдан: 10, 11], *Бузвик* [Богдан: 29] < **Бузвик* (метатеза), пол. *Belzik* [SN: I, 240], чеськ. *Bajzík* [ЧП], словц. *Bajzik* [TZ Trnava: 59].

***Bъlzukъ:** укр. *Бельзук* [Богдан: 10] ~ укр. діал. *булзук* ‘менший кавалок бринзи’ [Бевка: 38].

***Вълзькъ**: укр. *Бевзок* [КПУ м. Київ: 1, 118], пол. *Belzek, Bolzek, Bonzek, Bouzek* [SN: I, 240, 412, 425, 454].

***Вълзыкь**: ст.-блр. *Belzyk*, 1637 г. [АВК: XXIII, 142], пол. *Belzyk, Benzyk, Bauzyk, Bouzyk* [SN: I, 210, 240, 248, 454].

Похідні з іншими суфіксальними морфемами можна представити таким чином:

***Вълзega**: пол. *Bolzega* [SN: I, 412].

***Вълзаха** / ***Въл'ухъ**: укр. *Бонзюх* [КПУ Вол.: 1, 259], пол. *Bulzacha* [SN: I, 562].

***Вълзу'а**: укр. *Бевзуля* [КПУ Дн.: 12/1, 526], *Бевзуля* [КПУ Ник.: 8, 176], рос. *Банзуля* [КПУ Луг.: 7, 77].

***Вълzimъ** – пасивний дієприкметник теперішнього часу на *-i-m-* відновлюється з огляду на укр. (похідні) *Бейзими, Старі Бейзими* (Хмельницька обл.), *Бейзимівка* (Житомирська обл.) – ойконіми, мотивовані антропонімом *Бейзим* < **Бълзим* (-й- < -л' - < -л- – солодкозвучність), а також рос. *Бейзим* [РСД: 59], пол. *Beuzym* [SN: I, 272].

***Вълзань, -а** / ***Въл'ань**: укр. *Болзан* (м. Нововолинськ), *Байзан* [КПУ Од.: 6, 14], *Бевзан* [СП: 39], *Бальзан* [Кушніренко, Жилінський: 45], ст.-рос. *Буйзанинь* сынъ Никонъ, 1552 р. [Симсон: 245], рос. *Балзанов* [Лет. ГС: № 39, 40], блр. *Балзán, Бóлзан* [Бірыла: 38], пол. *Balzan, Bolzan, Bolzian, Wojzan, Bulzan* [SN: I, 153, 406, 415, 562].

В основу цих антропонімів покладено відповідні апелютиви, пор., наприклад, рос. діал. *бальзán* ‘глиняний горщик для масла циліндричної або звуженої донизу форми’ [СРДГ: 1, 16].

***Вълzinъ**: рос. *Бейзин* [РСД: 59], *Бальзин* [Лет. ЖС: № 40-52, 21], (похідні) *Булзинское, Мало-Булзинское* – назви населених пунктів у колишній Пермській губ. [RGN: I, 578], пол. *Balzinski* [SN: I, 153].

***Вълзаръ** / ***Вълzura**: укр. *Бензар* [Горпинич: 12], *Байзура* [СП: 33], блр. *Бейзараў* [Памяць: 498], пол. *Benzar* [SN: I, 248].

***Вълzetъ**: пол. *Belzet* [SN: I, 238].

***Вълzitъ**: рос. *Болзитов* [Памяць: 2, 250].

***Вълzyтъ**: пол. *Belzyt* [SN: I, 238].

З огляду на укр. *Бунзило* [Рожко: 172] < **Булзило* можна постулювати псл. ***Вьzidlo**. Про потенційність мотивуючого дієслова **bьlziti* свідчить рос. діал. *бульзить* ‘вередувати, капризувати’ [СРГК: 1, 137]. В російських діалектах збереглися також продовження інфінітива **bьlzati*, пор. (архангельськ.) *бáвзатъ* ‘пліткувати’ [АОС: 1, 85], *убáйзатъся* ‘вимаратися’ [Фасмер: IV, 143 – «темне слово»].

Укр. *Бовзейло* [Богдан: 21] – реальне підгрунття для відновлення псл. ***Вьzědlo**, мотивованого потенційним псл. **bьlzěti*.

2. На основі кількісного аблаута псл. ***Вьlza**, ***Вьlзь** < **bьlza*, **bьlзь* пов’язані з ***Bolza**, ***Bolзь**, ***Bolзь** < **bolza*, **bolзь*, **bolзь*. В ЭССЯ ці праформи відсутні. Їхні рефлекси вбачаємо в укр. *Балазюк* – сучасне прізвище [Горпинич, Корнієнко: 11], *Болозів* – ойконім у Львівській обл., відантропонімний дериват на *-ів*, рос. *Болозин* (м. Москва), (похідні) *Балазина Андрея* – ойконім у колишній Орловській губ. [RGN: I, 246], *Болозское* – назва озера в історичній Новгородській землі [НПК: I, 118], пол. *Błozik*, *Bołoz* [SN: I, 370, 414], які виникли в результаті пропріалізації відповідної апеллятивної лексики на зразок рос. діал. *болóза* ‘ручка сохи’ [СРГК: 1, 88].

Зафіксоване в 1939 р. у Москві прізвище *Болозя* [САМ: 26] < ***Bolzę** можна кваліфікувати як залишок давньої основи на *-ęt-* зі значенням зменшувальності. Воно співвідносне з рідкісним апеллятивом *балазята* ‘діти’, збереженим у російських старожитніх говірках басейну Середнього Іртиша [Материалы: 112].

ЛІТЕРАТУРА

АВК: Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. – Вильна, 1896. – Т. XXIII. – 399 с.

Анк.: Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.

АОС: Архангельский областной словарь / Под ред. О.Г.Гецовой. – М., 1982. – Вып. 1. – 168 с.

- Бевка: Бевка О. Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / Ред. І. Удварт. – Ніредьгаза, 2004. – 178 с.
- Бірыла: Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969. – 505 с.
- Богдан: Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді. – Вінніпег; Ванкувер, 1974. – 354 с.
- Горпинич: Горпинич В.О. Прізвища степової України: Словник. – Дніпропетровськ, 2000. – 408 с.
- Горпинич, Корнієнко: Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). – Дніпропетровськ, 2003. – 272 с.
- Казлова: Казлова Р.М. Славянская гідранімія. Праславянські фонд. – Гомель, 2003. – Т. III. – 361 с.
- КЛ: Книжная летопись. – М., 2003.
- Копии: Копии с столбцов семейного архива В.Н. Марковникова / Сообщил В.И. Снежневский // Действия Нижегородской губернской ученой архивной комиссии. – Нижний Новгород, 1905. – Т. 6, отд. 3. – С. 207-220.
- КП Алтай: Книга памяти: Поименный список воинов Алтая, павших в боях Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: В 2 т. – Барнаул, 1986-1988.
- КПУ Він.: Книга пам'яті України: Вінницька область. – К., 1995. – Т. 7. – 986 с.
- КПУ Вол.: Книга пам'яті України: Волинська область. – Львів, 1995. – Т. 1. – 567 с.
- КПУ Дн.: Книга пам'яті України: Дніпропетровська область. – Дніпропетровськ, 1996. – Т. 12/1. – 687 с.
- КПУ Дон.: Книга памяти Украины: Донецкая область. – Донецк, 1997. – Т. 16. – 574 с.
- КПУ Жит.: Книга пам'яті України: Житомирська область. – Житомир, 1996. – Т. 11. – 672 с.
- КПУ Луг.: Книга памяти Украины: Луганская область. – Луганск, 1995. – Т. 7. – 608 с.
- КПУ м. Київ: Книга пам'яті України: Київ. – К., 1994. – Т. 1. – 784 с.

- КПУ Ник.: Книга памяти Украины: Николаевская область. – Николаев, 2001. – Т. 8. – 516 с.
- КПУ Од.: Книга памяти Украины: Одесская область. – Одесса, 1995. – Т. 6. – 687 с. – Т. 7. – 735 с.; 1996. – Т. 8. – 654 с.
- КПУ Хм.: Книга пам'яті України: Хмельницька область. – Хмельницький, 1996. – Т. 7. – 768 с.
- Кушніренко, Жилінський: Кушніренко І., Жилінський В. На благословенній землі Добропільській. – Запоріжжя, 2003.
- Лет. ГС: Летопись газетных статей. – М., 2003.
- Лет. ЖС: Летопись журнальных статей. М., 2004.
- Материалы: Материалы к словарю „Русских старожильческих говоров Среднего Прииртышья”, собр. диалектологом-любителем С.Я. Новопашиным в с. Загвазино Усть-Ишимского района Омской области (1994) // Диалектологические и историко-лингвистические проблемы: Сборник науч. трудов памяти профессора Г.А. Садретдиновой. – Омск, 1999. – С. 112-123.
- НПК: Новгородские писцовые книги, изд. Археографической комиссией. – СПб., 1859. – Т. 1. – 906 стлб.
- Память: Память / Сост.: И.И. Кузнецов, П.Ф. Московских, П.М. Шубенко. – Иркутск, 1990. – Ч. 1-2.
- Памяць: Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Гал. рэд. Г.П. Пашкоў. – Мінск, 2000. – 588 с.
- ПКГЭ: Писцовая книга Гродненской экономии с прибавлениями, изд. Виленской комиссией для разбора древних актов. – Вильна, 1891-1892. – Ч. I-II.
- ПСС: Полягли в снігах Суомі (Серія: Книга пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубежем. Т. 2). – К., 2004. – 968 с.
- РБС: Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667-1686 гг.): Сб. документов / Отв. ред. А.П. Игнатенко, Р.Г. Королева. – Минск, 1972. – 375 с.
- РІ Зак.: Реабілітовані історією: Закарпатська область. – Ужгород, 2004. Т. 2. – 800 с.
- РІ ІФ: Реабілітовані історією: Івано-Франківська область. – Івано-Франківськ, 2003. – Т. 5. – 560 с.

- Рожко: Рожко В.Є. Волинська духовна семінарія (1796-2004 р.): Історичний нарис. – Луцьк, 2004. – 256 с.
- РСД: Русское служилое дворянство второй половины XVIII века (1764-1795): Список по Месяцесловам / Сост. В.П. Степанов. – С.-Петербург, 2003. – 832 с.
- САМ: Список абонентов Московской городской телефонной сети. – М., 1939. – 504 с.
- Симсон: Симсон П. История Серпухова в связи с Серпуховским княжеством и вообще с отечественной историей. – М., 1880. – 346 с.
- СП: Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці, 2002. – 424 с.
- СРГК: Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. – С.-Петербург, 1994. – Вып. 1. – 512 с.
- СРДГ: Словарь русских донских говоров. – Ростов, 1975 – Т. 1. – 172 с.
- ТДЖ: Телефонний довідник абонентів автоматичної телефонної мережі Жидачівського району Львівської області. – Львів, 1998. – 367 с.
- ТДУ: Телефонний довідник. Квартирні телефони Ужгородської АТС / Упоряд. В.М. Коштура, В.Ю. Коштура. – Ужгород, 1998. – 340 с.
- Тернопіль: Тернопіль 2000: Щорічний телефонний довідник. – Тернопіль, 2000. – 528 с.
- Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М., 1988. – Т. IV. – 852 с.
- ЧП: Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004 // www.mvcr.cz.
- Чучка: Чучка П.П. Фамилии закарпатских словаков // Исследования по словацкому языку / Сост. и отв. ред. Л.Н. Смирнов. – М., 1992. – С. 202-221.
- RGN: Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1969. – Bd I. – Lief. 1-3. – 672 S.
- Rymut: Rymut K. Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. – Kraków, 1999. – Т. I. – 504 s.

SN: Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. – Kraków, 1992. – T. I. – 604 s.

TZ Trnava: Telefónny zoznam. 2004-2005. – Trnava, 2004. – 232 s.

Victor Shul'gach. Lexical-derivative micro system with the *Bьlz- / *Bolz- root in the anthroponymy sphere. *In the article the Old-Slavonic lexical-derivative micro system with the *Bьlz- / *Bolz- root in the anthroponymy sphere are reconstructing. A special attention the author pays to the formal modifications: a liquid reflexation in the tьlt-structure; a liquid assimilation; -л- > -л-' > -й- conversion and so on.*

Key words: *antroponymy, lexical-derivative micro system, etymology.*

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ДЕРИВАТОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА

Василь Грещук (Івано-Франківськ)

СЛОВОТВІР І ПОЛІСЕМІЯ СЛОВА

У статті розглядаються різні аспекти полісемії слова, зумовлені словотворенням. Словотвір є одним із важливих чинників формування й розвитку лексичної полісемії. Встановлено, що багатозначність похідного слова може формуватися як результат безпосереднього відображення полісемії твірного або наслідок неодноразової дії словотвірної моделі на базі одного лексичного значення твірного.